

# Presentació

*Daniel Simón Pla*

Regidor de Cultura

Ajuntament d'Alacant

Una de les escenes més impactants i espectaculars de la tercera pel·lícula de la trilogia d'*El Senyor dels Anells* és aquella en què Pippin pren foc a les alimares del regne de Góndor per a demanar l'ajuda dels veïns de Rohan. Al capdamunt d'una xarxa de majestuoses torres, cada una a la vista de la següent, es cremen fogueres per a enviar un missatge militar en temps de guerra a gran distància. Encara recorde les cares d'estupefacció en eixir del cinema quan vaig explicar que a l'Horta d'Alacant teníem una xarxa de torres que es va construir amb una funció similar... i que Alacant estava deixant morir. No era una dada coneguda per al comú dels habitants d'Alacant en aquell temps. La pel·lícula es va estrenar l'any 2003.

Catorze anys més tard, data en què es publica aquest llibre, podem afirmar que el coneixement de les torres i la seua història ha augmentat força. Diversos moviments ciutadans i polítics han desenvolupat una tasca de conscienciació que cridà l'atenció de la societat en general fins al punt d'introduir les torres en l'agenda de les institucions. Queda molt, molt, per fer, però ara podem afirmar que la recuperació del que queda de la xarxa de torres de defensa de l'Horta d'Alacant és un tema que preocupa un

bon sector de la societat i els càrrecs públics que tenim responsabilitats polítiques en matèria de conservació del patrimoni.

Hem de reconèixer que vam abandonar les torres. Les anteriors generacions d'Alacant han deixat que algunes torres queden en ruïnes, que altres siguen enderrocades, que canvie la seua morfologia originària o que es permeta construir urbanitzacions i centres comercials al seu voltant a una distància que no respecta l'entorn de protecció. Autèntiques aberracions des del punt de vista de la conservació del patrimoni.

Com explicar, a banda de l'especulació urbanística que ha assolat aquesta terra en diversos períodes de la seua història recent, l'abandonament i falta de respecte al seu valor patrimonial amb què s'han castigat les torres? És cert que van perdre la seua funció de torres de refugi i element indicador d'estatus social i econòmic, i a poc a poc la majoria han quedat en un estat lamentable. Algunes han sigut restaurades i altres encara estan en una situació recuperable. En resum, no és només culpa de l'especulació. També ho és de la desmemòria, de l'oblit d'una part de la nostra història. No recordar qui som porta a la desaparició del nostre patrimoni, amb

tota la pèrdua d'oportunitats que això comporta, i a l'aculturació del nostre poble. Deixem de ser nosaltres. Oblidem qui som i d'on venim. Ocorre amb el nostre patrimoni immaterial (la nostra llengua, les nostres tradicions...) i, evidentment, també amb el material.

Les administracions municipals de l'Alacantí i la Generalitat Valenciana tenim la responsabilitat de promoure el coneixement del patrimoni monumental i del paisatge que cohabitava amb les torres; tenim l'obligació de propiciar una reflexió sobre els futurs possibles per a les torres de l'Horta i els altres elements arquitectònics presents (els assuts i les séquies, els castells, el monestir de la Santa Faç i la resta de béns d'interès cultural o de rellevància local), i, finalment, amb els escassos recursos disponibles hem ajudar a fer possible la pervivència de tot aquest patrimoni de la mà dels propietaris i les altres administracions.

En aquesta línia, diverses regidories de l'Ajuntament d'Alacant treballen en l'actualitat per obrir el nou Centre d'Interpretació de les Torres de l'Horta. Estarà ubicat dins d'una de les torres de propietat municipal més ben conservades, com una opció per a la reutilització dels monuments, i desenvoluparà una tasca de difusió de la seua història i del seu entorn. Així mateix, servirà com a

punt de partida d'un itinerari de visita a les torres, ja que la cultura i el patrimoni arquitectònic i històric han de ser un valor afegit per als residents i una oferta complementària per als turistes que ens visiten.

Volem una xarxa de torres de l'Horta que estiga viva. Un paisatge de solars i d'edificis històrics abandonats és la pitjor targeta de presentació que podem oferir com a ciutat, especialment en un moment en què Alacant està treballant per a configurar una candidatura a Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO.

Aquest llibre posa en valor un patrimoni compartit per Alacant, el Campello, Mutxamel, Sant Joan i Benimagrell, les poblacions de l'antiga Horta i del vell terme d'Alacant. És una satisfacció compartir amb aquests pobles de l'Alacantí l'interés per les torres de l'Horta. Aquesta obra ha sigut possible gràcies a un excel·lent grup d'experts, arquitectes i professors universitaris, a més dels incansables Enric Aragonés i Juan López Sala, Alacant en Bici i Publicacions de la Universitat d'Alacant.

Felicite de tot cor a totes aquestes persones. Desitge que aquest llibre servisca per a continuar la tasca de recuperació de les torres. Com he dit, queda molt, molt per fer.

# Introducció

Juan López Sala  
Plinthus.es

Enric Aragonés i Francés  
Alacant en Bici

*A tu, que «navegues» per aquest llibre. Perquè conegues les torres, les defenses i les gaudisques. I perquè valores aquest tresor patrimonial que tenim tan a l'abast els veïns i els visitants de la comarca de l'Alacantí.*

*A la memòria de l'entusiasta, apassionat i professor Antonio Campos Pardillos, per la seua bondat i pel seu bon fer en la difusió desinteressada del patrimoni cultural i històric de l'Horta d'Alacant.*

L'antiga Horta d'Alacant, que és el nom amb què es coneix la part regable de la comarca de l'Alacantí, amb una extensió de 3.700 ha, és l'escenari sobre el qual es va desplegar el sistema de defensa que conformen les torres; un espai agrícola on aquestes construccions apareixen interrelacionades de forma indissoluble amb la xarxa de camins i séquies que la recorre i amb el conjunt de poblacions, partides i nuclis poblacionals que la conformen: Alacant, Mutxamel, Sant Joan, Benimagrell, Lloixa i el Campello, però també altres com Tàngel o el Palamó.

Podem percebre la importància històrica d'aquest indret a partir de restes arqueològiques com les de Lucentum (al Tossal de Manises) o altres vil·les romanes, o per possibles alqueries andalusines i enterraments a l'Albufereta. El geògraf àrab Al-Idrisi, a mitjan segle

XII, ja parlava de produccions agrícoles a l'Horta d'Alacant:

Alacant és una ciutat xicoteta de bones construccions. Té soc, mesquita aljama i una altra mesquita amb predicació. Exporta espart a tots els països de la mar. Hi ha moltes fruites i llegums, figues i raïm. Té una alcassaba, molt inassequible i elevada, al capdamunt d'un tossal, al qual es puja amb fatiga i cansament. A pesar de ser xicoteta, s'hi construeixen naus per a llargs viatges i barcasses. Prop de la ciutat, cap a l'oest, hi ha una illa anomenada Planesa. Està a una milla de la costa. És un bon fondejador, que pot servir a les naus de l'enemic. Està enfront del promontori de l'observatori. Des del promontori de l'observatori a la ciutat d'Alacant hi ha 10 milles. Des de la ciutat d'Alacant, per terra, fins a la ciutat d'Elx hi ha a penes una jornada.

La riquesa agrícola d'aquest territori apareix arrellegada en la dita popular: «Alacant menjava el que donava la seua Horta». El rei Alfons X el Savi l'any 1269 esmenta alguns dels productes que s'obtenien en l'Horta: «Figos, passas o azabib y azeyte». Molts segles després, aquesta Horta també va ser descrita pel botànic Antoni Josep Cavanilles (finals del segle XVIII) com «la riqueza del vergel ameno de hermosas vistas». Una agricultura de secà millorada amb el regadiu («un secà regat»), dominada pels cereals, l'olivera i la vinya per a fer panses i, sobretot, vi, de gran importància econòmica i social fins al XIX: el fondellol i altres vins reconeguts mundialment; l'oli, l'ametló, la pansa, les figues seques, la garrofa, l'espart, la barrella (per a fer sabó), la morera (per a la producció de la seda)... Diversos són els documents i autors que en parlen d'Alacant i la seua Horta al llarg del temps, entre altres l'enginyer italià Giovanni Battista Antonelli (s. XVI).

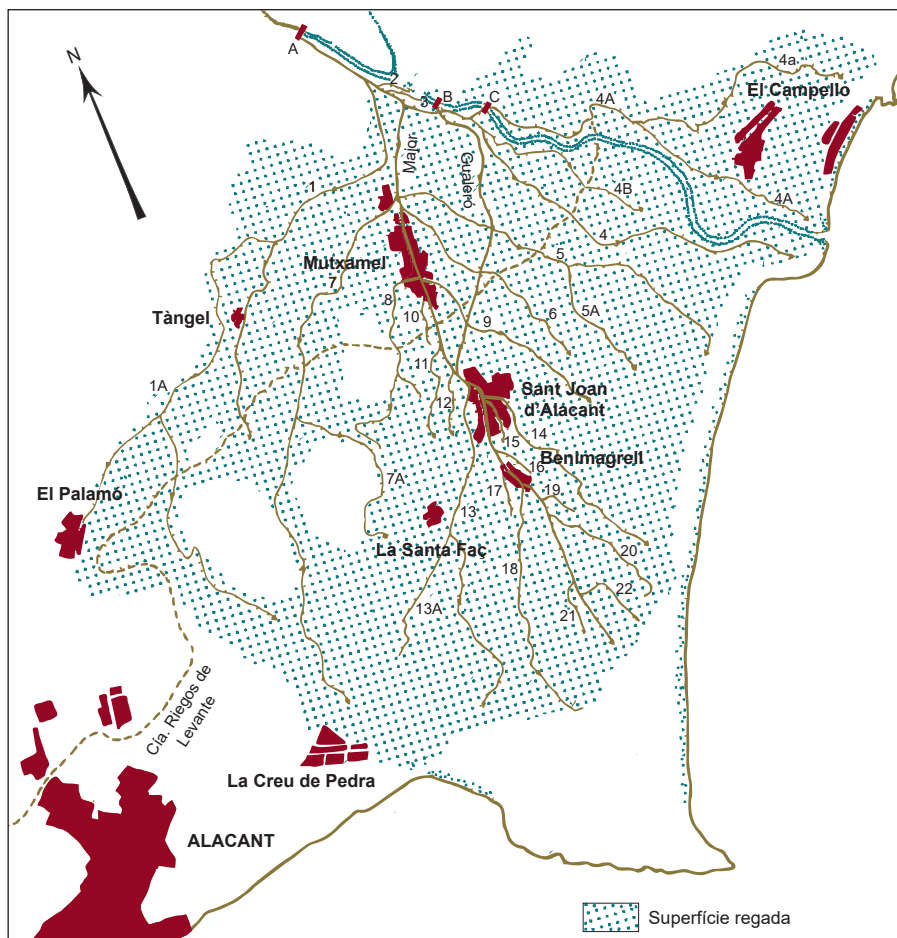
L'Horta oferia grans possibilitats de riquesa per al comerç exterior per via marítima, a través del port d'Alacant, cap als països del nord d'Europa. Per la seua productivitat i per la seua aportació a la riquesa de les famílies patrícies i de la ciutat, era un espai que calia protegir.

Segons la majoria d'investigadors, entre ells Sonia Gutiérrez, el primer espai de construcció de les torres i posteriors cases estaria condicionat per la xarxa de séquies, braçals i fils de reg que distribuïen per bona part de la part baixa de la comarca les aigües del riu Montnegre des de l'assut vell de Mutxamel i a partir de la séquia Major de la Vila (d'Alacant), horta regable ampliada amb la construcció del pantà de Tibi a les acaballes del segle XVI.

Davant de tota aquesta riquesa, no tardà a aparèixer la inseguretats des de la mar: el cors. Com ens explica José Luis Menéndez, la població necessitava protecció contra les incursions i els atacs que feien des de la mar els corsaris barbarescos i la flota turca, que no solament van afectar les poblacions valencianes costaneres, sinó que fins i tot van arribar a algunes d'interior.

Així, es desenvolupa tot un sistema solidari de defensa, estratègicament estudiat, una acurada xarxa de torres per tot el territori que va permetre controlar, alertar i refugiar la població de l'Horta d'Alacant davant l'atac dels temuts «moros d'allén mar», afavorida per la imbricada i interrelacionada xarxa de camins i séquies.

Podríem parlar de tres tipus de torres en els territoris del sud valencià, de funcions diferents i complementàries. En primer lloc, tenim les torres defensives de l'Horta: la torre de Mutxamel (actual torre campanar de l'església arxiprestal del Salvador, a Mutxamel), dels anys 1553-1558, i la torre del monestir de la Verònica, a la Santa Faç, dels anys 1557-1580. En segon lloc, hi ha les torres de guaita de la costa del regne, entre les quals hi ha la torre de la Illeta del Campello, dels anys 1554-1557, la torre del Barranc d'Aigües, al nord, la torre de l'Alcodre, al cap de l'Horta, i la torre del Carabassí, cap al sud, fins al Pilar de la Foradada. Finalment, tenim una xarxa de torres refugi, de defensa del territori, que són de titularitat privada la majoria i que constitueixen un cas únic i exclusiu en tot el litoral mediterrani, un tresor arquitectònic i arqueològic, històric, cultural i patrimonial. José Luis Menéndez ens parla de 23 nuclis de



L'Horta d'Alacant a mitjan segle xx (adaptat d'A. López Gómez, 1951)

- A.- Assut de Mutxamel, B.- Assut de Sant Joan, C. Assut del Campello. 1.- Braçal de l'Alfàs, 1A.- Fillola del Palamó, 2.- Braçal del Molí de Gosàlbez, 3.- Braçal de Benissiu, 4.- Braçal de Benetia, 4A.- Fillola del Campello, 4a.- Ramal de la Creu de Marco, 4B.- Fillola del Cantalar, 5.- Braçal de la Creu o de Fabraquer, 5A.- Fillola d'Abril, 6.- Braçal de Murteretes, 7.- Braçal de l'Albercoquer, 7A.- Fillola de Llopera, 8.- Braçal de la Torre o de Carnisseria, 9.- Braçal del Salt, 10.- Braçal del Reg Nou, 11.- Braçal de Lloixa, 12.- Braçal del Racó de Giner, 13.- Braçal de Beniali o de la Maigmona, 13A.- Fillola de l'Ametler, 14.- Braçal de les Moletes, 15.- Braçal dels Pous, 16.- Braçal del Canyaret, 17.- Braçal de Pérez, 18.- Braçal de Sant Roc, 19.- Braçal de Capiscol, 20.- Braçal de la Passió, 21.- Braçal de Canícia i Ruiz, 22.- Braçal de la Basseta.



El Pantanet de Mutxamel, punt d'inici de l'actual sistema de reg de l'Horta d'Alacant. Foto: J. López.

població a l'Horta i un total de 23 torres en un espai de tan sols 25 km<sup>2</sup>.

Sabem que formaven part del sistema defensiu de l'Horta un total de 38 construccions, però per diversos motius en aquesta publicació parlem de 27, cadascuna amb la seua fitxa identificativa, que ha preparat Juan López Sala, de *Plinthus.es*.

Aportem, així mateix, una sèrie de rutes o itineraris per a visitar les diferents torres, en part pels antics camins de l'Horta, que podrem fer a peu o en bicicleta. D'aquesta manera, creiem que en podreu fer un bon tast, de manera autònoma, lliurement, o bé a través d'una visita guiada en el futur Centre d'Interpretació de les Torres de l'Horta, que ens presenten Jaume Giner i Patrícia Gilbert. Així, en definitiva, podreu as-saborir una porció del nostre passat i de la nostra forma de ser des del present i de manera sostenible: passejant sense pressa, gaudint d'un itinerari carregat d'història.

Per a entendre els aspectes relacionats amb la restauració de les torres, abans o després de la passejada, convé llegir el capítol de Miguel Louis i Màrius Bevià sobre quin tipus d'intervenció arquitectònica convindria fer per a garantir el futur d'aquestes edificacions. Elisa Rico i Fernando Vera reflexionen sobre les possibles funcions d'aquest patrimoni, com també els assuts, el pantà, la xarxa de séquies i el paisatge rural, pràcticament desaparegut

en gran part de la subcomarca de l'Horta, en relació amb el turisme i la segona residència. Andrés Pedreño comparteix les seues reflexions sobre els usos viables de les torres a partir del cas concret de la torre de Juana.

Hem volgut també incorporar l'experiència d'un grup de mestres del CEIP Mediterráneo amb unes propostes didàctiques destinades a alumnes de primària que han tingut una bona acollida, per si serveixen d'orientació a altres ensenyants i famílies.

Finalment, volem donar les gràcies a tots els col·laboradors pels meravellosos articles que donen cos a aquesta publicació, i confiem que, de cara al futur, serà el nostre granet d'arena en la promoció i difusió de les torres de l'Horta d'Alacant i el seu ús –cultural, recreatiu, saludable, esportiu...– i, com no, en la reivindicació de la seua recuperació i conservació. Diu l'expressió popular que tota pedra fa paret; en aquest cas podríem dir que «tota pedra fa torre».